

KUSHON PODSHOLIGI MADANIYATI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdig'apparov Orif Abdunazar o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti o'qituvchisi,

Mamanov Anvar Abduvohid o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Hindiston, Markaziy Osiyo va Xitoy o'rtasidagi savdo yo'llari bo'ylab, rivojlangan madaniyatni shakllantira olgan Kushon davlati madaniyati va uning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada Kushon podsholigining me'morchilik, haykaltaroshlik, yozuv namunalari, savdo munosabatlarida madaniyatlar almashinuvi jihatlarida haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kushon podsholigi, Kanishka, Xalqaro simpoziumlar, Yunesko, haykaltaroshlik va me'morchilik, Dalvarzintepa, Ayritom, Fayoztepa, A. Asqarov, Sh. Pidayev, buddaviylik dini, Buyuk Ipak yo'li.

Kushon davlati Markaziy Osiyoning mintaqasidagi o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bilan diqqatga sazovor bo'lgan antik davr davlatlaridan biri sanaladi. Davlat hududi savdo yo'llari bo'yicha kesishgan joyda joylashgani sababli, xalqaro aloqalar va madaniy aloqalar o'rtasida kuchli aloqalar o'rnatildi. Kushon davlati madaniyati o'zining boy diniy me'yorlari, me'morchilik, san'at, yozuv va iqtisodiy tizimlaridagi rivojlanishlari bilan o'zining jahon miqyosida madaniy merosini qoldirdi.

Kushon podsholigi Rim, Parfiya va Xitoy bilan har jihatdan bellasha olgan qadimiy Sharqdagi eng qudratli saltanatlardan biri bo'lib, 2 asr mobaynida osiyoliklarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga katta ta'sir o'tkazgan. Bir saltanat tarkibida bir necha mamlakatlar, xalq va elatlarning birlashuvi turli madaniyatlarni o'zaro yaqinlashtirdi, davr madaniyatlari Baqtriya, yunon, sak va hind madaniyatlarini mujassamlashtirdi[5].

Ammo, Kushon podsholigi madaniyati tarixining ayrim jihatlarida hana noaniq bo'lib, tarixchi, sharqshunos va arxeolog olimlar ularga oydinlik kiritish uchun izchil va chuqur ilmiy tadqiqot olib bormoqdalar. Chunonchi, bu borada 1913 va 1960-yillarda London, 1968-yil Dushanbe, 1970-yil Kobulda xalqaro simpoziumlar o'tkazildi[5], YUNESKO qoshidagi Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini o'rganish komissiyasi esa kushonlar tarixi va madaniyatini o'rganishni o'z oldiga asosiy vazifalardan biri qilib qo'ydi.

Kushon davlati madaniyatining ajralmas qismi uning diniy konfessiyalari va ularning jamiyatdagi roli hisoblanadi. Davlat hududida bir nechta dinning mavjudligi bu davr madaniyatining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Kushonlar buddaviylikni o'zlarining asosiy diniy tizimi sifatida qabul qilganlar. Bu din nafaqat diniy-psixologik jihatdan, balki siyosiy va madaniy jihatdan ham davlatni birlashtirishda asosiy unsur bo'lgan[3].

Kanishka hukmronligi davrida Budda dini davlat siyosati bilan chambarchas bog'lanib, Buddaning hayoti, falsafasi va diniy an'analari san'at, me'morchilik va yozuvlar orqali madaniyatga kiritildi. Fayoztepa va Dalvarzintepa kabi yodgorliklarda topilgan buddaviy haykallar va stupalarda o'zining diniy ta'siri seziladi. Shu bilan birga, Kushon davlati hududida zardo'shtiylik va hinduizm kabi boshqa diniy tizimlar ham ommalashgan. O'zbek olimlari Ahmadali Asqarov va Bahtiyor Bobojonovning tahlillariga ko'ra, bu dinlarning o'zaro integratsiyasi va ularning san'at va me'morchilikdagi aks-sadolarini kuzatish mumkin. Yozuvda, masalan, zardushtiylik diniy ramzlari bilan bog'liq bo'lgan bayroqlar va tangalarda ko'rinadi[1].

Kushon davlati me'morchiligi va san'ati ayniqsa yodgorliklar va haykallarni o'zida aks ettiradi. Ushbu san'at asarlari shaharsozlik va me'morchilikda birlashgan ko'plab madaniy elementlarning o'zgarishini aks ettirgan. Dalvarzintepa, Fayoztepa, Baghon, Surhko'tal va boshqa hududlardagi arxeologik qazilmalar Kushon davlati me'morchiligi va san'atining rivojlanish darajasini ko'rsatadi. Eng e'tiborlisi shundaki, bu joylarda topilgan dinlarga oid namunalar faqat Kushonlarning buddaviylik yondoshuvi bilan chambarchas bog'liq bo'lib qolmay, balki yunon, hind, zardo'shtiylik va mahalliy madaniyatlarning o'zaro ta'sirini ham ifodalagan. Fayoztepadagi stupalar, arxitektura yodgorliklari va bo'rilar va boshqa haykallarda hinduizm va buddaviylikning aralash tasvirlari ko'rinadi. Baxtiyor Babadjanovning tadqiqotlarida bu san'at asarlari singari ko'pgina yodgorliklar o'sha davrning diniy e'tiqodlarini, kosmologik fikrlarni o'zida mujassam etganligi haqida ta'kidlangan[2].

Kushon san'ati yunon va mahalliy san'at uslublarining uyg'unlashuvini aks ettirgan. Yunoncha haykaltaroshlikning dastlabki shakllari va buddaviy yodgorliklarning aralashishi bu davrdagi me'morchilik va san'atning noyob xususiyatlarini aks ettiradi. Ayniqsa, Kushonning o'ziga xos haykallari Hindiston va Yunon madaniyatlari ta'siri ostida yaratildi. Me'morchilikdagi naqshlar, haykallar va frizlar esa diqqatga sazovordir.

Kushon davlati strategik joylashuvi, Buyuk Ipak yo'li orqali o'tadigan savdo yo'llari, uning iqtisodiy o'sishini ta'minlagan asosiy omillardan biri bo'lgan. Ushbu davrda ishlab chiqarish va savdo sohasidagi madaniy aloqalar, hinduizmdan

buddaviylikka o'tgan dinlarning ilg'or qoidalari bilan chambarchas bog'liqdir. Savdo faoliyati Kushonlarning iqtisodiy asosini tashkil etgan.

Markaziy Osiyodan Xitoy, Hindiston, Rimga qadar bo'lgan savdo yo'llari ular orqali bir-biriga ta'sir ko'rsatgan. Tangalar zamonaviy iqtisodiy tarmoqlarning dastlabki asoslaridan biri sifatida, siyosiy hokimiyatning izchilligi va uzviyligini ta'minlagan. Davlat iqtisodiyotida zarbdor tanga (yuniya, kushon tangalari) birgalikda xalqaro savdo aloqalarini o'zaro ahamiyatga ega bo'lgan qudratli vositalarga aylangan[4]. Kushon iqtisodiyoti paxta, ipak va boshqa sanoat tarmoqlaridan iborat bo'lgan. Shuningdek, ishlab chiqarish sohasidagi taraqqiyot arkeologik qazilmalarda yuksak natijalar bermoqda. Kushon davlati o'zlarining tinchlik siyosati yordamida ichki iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi.

Kushon davlati haqida tarix kitoblari keng ma'lumot beradi. Markaziy Osiyoda imperiyalarning eng qadimiysi, davriy jihatdan eng yashovchani (milodiy I-IV asrlar) Kushon davlati bo'lgan. O'z davriga nisbatan mislsiz ulkan mintaqalarni egallagan Kushon davlati chegaralari – sharqda Xitoy, g'arbda Kaspiy dengizi, janubda Hindiston va shimolda Orol bo'ylarigacha etib borgan. Qadimgi dunyo madaniyatining uch yirik manbasi – hind, fors va turk xalqlari tutashgan markaziy zaminda tashkil topgan ulug' davlatdir[3].

Xulosa qiladigan bo'lsak, Kushon davlati madaniyati o'zining muhim siyosiy, diniy va iqtisodiy taraqqiyoti bilan O'zbek davlatchiligi tarixida munosib o'rin egallagan. Savdo, din va me'morchilik orqali Kushonlar o'zlarining bilim va ma'naviy dunyoqarashlarini ko'plab yondosh antik davr davlatlariga yoyganlar. Xolchayon, Dalvarzintepa, Eski Termiz, Jondavlattepa, Ayritom, Fayoztepa, Qoratepa, Zartepa kabi yodgorliklar tadqiqotlari natijasida bu davr madaniyatining ilmiy tahlili ommaga ma'lum bo'ldi.

Kushon podsholigiga doir yozma manba va arxeologik topilmalar kushonlar madaniyatini o'rganish, ularning O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston xalqlari madaniyati taraqqiyotida tutgan o'rnini ilmiy baholashda muhim ahamiyatga ega. Kushon podsholigi siyosiy tarixi va madaniyati o'tmishining hali to'la, haqqoniy yoritilmagan jihatlari ko'p bo'lib, O'zbekiston, Hindiston, Fransiya, AQSH, Italiya, Vengriya, Tojikiston, Afg'oniston, Rossiya, Yaponiya olimlari ularni aniqlash borasida chuqur, izchil ilmiy tadqiqotlarni davom ettirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Asqarov A. Markaziy Osiyoning qadimiy madaniyati va Kushon davlati. Toshkent. 1998. 52-60-b.
2. Babadjanov B. Fayoztepada buddaviylik san'ati. Toshkent. 2005. 6-11-b.
3. Pidayev Sh. Sirli Kushonlar saltanati. Toshkent. 1990. 9-30-b.
4. Qurbonov R. Kushon tangalari va yozuvlari tahlili. Toshkent. 2012. 16-19-b.
5. www.wikipedia.uz internet sayti.